

Ujhelyi Nelli¹

„... az nem civil feladat volt!” A kortárs debreceni önkéntesség empirikus vizsgálata²

Kivonat

Európa történetében az elmúlt évek migrációs folyamata a II. világháború óta eltelt időszak legnagyobb népességmozgással járó eseménye, amely 2015-ben látványosan jelentkezett Magyarországon is. A jelentős demográfiai mozgás fontos társadalmi reakciókat eredményezett, és különböző narratívák kialakulását segítette elő a civil és politikai-hatalmi erőterben egyaránt. Hazánkban 2015-től a politikai diskurzus meghatározó témájává vált a menekültkérdés, a kormányon lévő pártkoalíció Európában az elsők között képviselte a szekuritizációs politikát. Ennek értelmében a menekültek veszélyforrásként jelentek meg, így a kormány az őket elutasító álláspontot artikulálta. Ennek ellenére a civil szférában megszerveződtek a menekültekkel szolidáris „grassroots” önkéntes csoportok, akik segítséget nyújtottak a Magyarországon áthaladó menekült tömegeknek 2015-ben.

Írásomban a magyarországi civil társadalmi szerepvállalás egy igen rövid ideig tartó, de nagyon intenzív megnyilvánulását mint az aktuális konfliktusokra adott társadalmi választ elemzem. Azt vizsgálom meg, hogyan zajlott a 2015-ös migrációs hullám alulról szerveződő válságmenedzselése Debrecenben. Kulturális antropológiai kutatásom debreceni menekülteket segítő önkéntesekkel készült félig strukturált interjúkra, kötetlen beszélgetésekre, valamint online és offline végzett résztvevő megfigyelésekre épül.

Tanulmányomban az önkéntesek motivációit, attitűdjét, közösségi felelősségvállalását, valamint önkéntes aktivitásukat szélesebb körű társadalmi-politikai feltételrendszerbe ágyazva elemeztem. A jelenség komplex, multivokális megvilágítását tűztem ki célul. Írásom első részében a debreceni menekültekkel szolidáris filantróp szerveződés kialakulási és működési sajátosságait elemzem, ezt követően az önkéntesség egyéni aspektusait veszem górcső alá, majd a civil önkéntes mozgalom társadalmi-politikai kontextusát megvizsgálva mutatom be a menekültek segítségének politikai interpretációit és annak az önkéntességre gyakorolt hatásait. Célom felvázolni a kortárs önkéntes jelenség egy szegmensét, annak érdekében, hogy értelmezési keretül szolgáljon a közelmúlt civil szférát érintő jelenségeinek megértéséhez.

Kulcsszavak: kortárs önkéntesség, grassroots, civil szféra, társadalmi részvétel, filantrópia, menekültek segítése

1 A szerző doktorandusz a PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, Néprajz–Kulturális Antropológia Doktori Programjában. E-mail: nelli.ujhelyi@hotmail.com

2 A kutatás az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3-I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Abstract. '... It Was Not a Civil Task!' Empirical Study of Contemporary Volunteering in Debrecen

The largest population movement in the history of Europe since the Second World War has been the migration processes of recent years, which reached its peak in Hungary in 2015. The significant demographic movement has generated noteworthy social reactions and has developed different narratives in the civil sector and also in the field of political power. In Hungary, the refugee issue has become a decisive topic of political discourse since 2015, and the ruling party coalition was among the first in Europe to represent the security policy. As a result, the refugees appeared as a source of danger, so the government has communicated a position of their rejection. In spite of this context, grassroots volunteer groups were organised in the civil sphere, who helped the refugee masses passing through Hungary in 2015.

In my paper I analyse a very brief but very intense manifestation of Hungarian civil society involvement as a social response to current conflicts. I am looking at how the grassroots crisis management of the 2015 migration wave unfolded in Debrecen. My cultural anthropological research is based on online and offline participatory observations, semi-structured interviews and informal conversations with volunteers who helped refugees in Debrecen.

In my study I focus on the motivations, attitudes, social responsibility of volunteers and their voluntary activity embedded in a broader socio-political set of conditions. The goal is to create a complex, multivocal illumination of the phenomenon. In the first part of my writing, I analyse the formation and operational peculiarities of philanthropic organizations showing solidarity with refugees in Debrecen. Then I focus on the individual aspects of volunteering. Finally, I am examining the socio-political context of the civil voluntary movement, also presenting the political interpretations of refugee assistance and its impact on volunteering. My aim is to outline a segment of the contemporary volunteering phenomenon in order to provide a framework for understanding the events recently affecting the civil sphere.

Keywords: contemporary volunteering, grassroots, civil sphere, social participation, philanthropy, helping refugees

Cikkre való hivatkozás / How to Cite this Article:

Ujhelyi, Nelli (2018). „... az nem civil feladat volt!” A kortárs debreceni önkéntesség empirikus vizsgálata. *Erdélyi Társadalom*, 16(2), 67–92. <https://doi.org/10.17177/77171.217>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

BEVEZETÉS

Európa történetében az elmúlt évek migrációs folyamata a II. világháború óta eltelt időszak legnagyobb népességmozgással járó eseménye, amely 2015-ben látványosan jelentkezett Magyarországon is. Ebben az évben több, mint 400 ezer bevándorló érkezett Magyarországra, közülük csak 177 ezren regisztráltak menedékkérőként (KSH, 2016: 3), így több mint 220

ezerre tehető az illegális bevándorlók száma. A jelentős demográfiai mozgás fontos társadalmi reakciókat eredményezett, és különböző narratívák kialakulását segítette elő a civil és a hatalmi erőterben egyaránt. Hazánkban 2015-től a politikai diskurzus meghatározó témájává vált a menekültkérdés, a kormányon lévő pártkoalíció Európában az elsők között képviselte a szekuritizációs politikát (Feischmidt, 2018: 72; Szalai & Göbl, 2015: 2). Ennek értelmében a menekültek³ veszélyforrásként jelentek meg, így a kormány az őket elutasító álláspontot artikulálta.

A migrációs nyomás, valamint a bevándorlókat kriminalizáló közmédia hozzájárult ahhoz, hogy a magyar társadalomban jelentősen erősödött a xenofóbia (Simonovits & Bernát, 2016: 41–47; Feischmidt, 2016: 6; Simonovits, 2016: 54). Ennek ellenére a civil szférában megszerződtek a menekültekkel szolidáris „grassroots” önkéntes csoportok (Simonovits & Bernát, 2016: 83; Bernát, Kertész, & Tóth, 2016), akik 2015-ben segítséget nyújtottak a Magyarországon áthaladó menekülttömegeknek.⁴ Az alulról szerveződő, gyors mobilizációs potenciállal rendelkező önkéntes mozgalmak jelensége egy globális trendbe⁵ illeszkedve, ugyanakkor lokális sajátosságokat magán hordozva bontakozott ki hazánkban. A migrációs hullámmal érintett országok túlnyomó részében arról beszélhetünk, hogy a menekültek humanitárius segítségnyújtásában döntő szerepet játszottak az újonnan aktivizálódó civil csoportok az állami szerepvállalást kiegészítve vagy olykor meghaladva azt (Kaun & Uldam, 2018: 2186). A „*kinek lenne a feladata?*” típusú kérdésfeltevés Magyarországon is megjelent, így a civilek vs. hatalom felelősségéről szóló diskurzusok a közbeszéd részévé, valamint társadalmi törésvonallá váltak. Ezzel

3 A menekült terminust szükségszerű konceptualizálnom. Alapvetően a sajtóban, médiában és így a közbeszédben, közgondolkodásban is nagy a különbség a migráns és menekült szóhasználat között. A két elnevezés, bár ugyanazt a csoportot – a háborúval sújtott, elsősorban közel-keleti országokból tömegesen vándorló emberek tömegét – jelöli, azonban a kétféle megnevezés eltérő viszonyulást és interpretációt fejez ki. A menekültek kifejezés a rászorultságra teszi a hangsúlyt, vagyis a vándorló tömegeket, a háború elől menekülőket nehéz helyzetére utalva, elesettségüket középpontba állítva értelmezi. Ezzel szemben a migráns kifejezés egyfajta távolságtartó, tárgyilagos meghatározás, a léhelyzet értékelésében nem a rászorultságra, hanem a mobilitásra, a területi mozgásra fókuszál és így nem kiszolgáltatott segítségre szoruló személyekként írja le a vándorló embereket, hanem a terület és kulturális javak tekintetében egyenrangú rivális félként. Hazánkban a migráció társadalmi értelmezése során a menekült vagy migráns megközelítéspár mentén strukturálódtak a vélemények a közgondolkodásban. Az előbbi elnevezést jellemzően a pozitív, elfogadó attitűdöt képviselők használták, míg az utóbbi negatívabb hangvételű elutasító viszonyulásokat fejezett ki. Írásomban, az émiikus kutatási megközelítést alkalmazva, az általam vizsgált önkéntesek értelmezését és fogalomhasználatát követve, az általuk segített emberek nagyszámú csoportját menekültekként nevezem meg.

4 A 2015-ös TÁRKI OMNIBUSZ kutatása szerint a magyar társadalom 3%-a vett részt valamilyen formában (adományozás, önkéntes munka) a Magyarországra érkező menekültek segítségében.

5 A görögországi menekülteket segítő önkéntesek hálózatának vizsgálatáról lásd Chtouris & S. Miller, 2017. A Svédországban kialakuló önkéntes mozgalmról és annak az online tér adta lehetőségeiről lásd Kaun & Uldam, 2018. A francia Calais menekülttábor sajátos helyzetéről lásd Sandri, 2017. A menekültválság hatására átrendeződő szociális és társadalmi viszonyokról, valamint a szolidaritás megnyilvánulásairól egy Lesbos-szigeteki halászfaluban: Papataxiarchis 2016. A németországi ’Willkommenskultur’ néven közismertté vált menekülteket befogadó társadalmi hangnembről, valamint az integrációs diskurzusokról számol be Hamann & Karakayali 2016-os írása. A szerb–magyar határ menti és határon átvélő humanitárius segítségnyújtásról mint civil mozgalmról: Pavelková, 2017.

párhuzamosan az is vita tárgyává vált, hogy *ki tekinthető segítségre szorulóknak*, azaz, hogy egyáltalán kell-e humanitárius segítséget nyújtani a bevándorló tömegeknek? És egyáltalán, beszélhetünk-e bevándorló *tömegekről*?

A hazai szekuritizációs politika térnyerésében szerepet játszottak egyrészt olyan globális jelenségek, mint a Nyugat-Európában elszaporodó terrortámadások nyomán kialakuló fenyegetettség érzés és a bevándorlás EU-szinten megoldatlan kérdése. Másrészt tragikus emlékként él a közép-kelet-európai térség lakóinak emlékezetében a délszláv konfliktus kapcsán a '90-es években kialakult menekülthullám (Örkény, Csepeli, & Zsigó, 2017: 5). Ebben a kontextusban szerveződött meg a magyarországi önkéntes mozgalom egy igen rövid ideig tartó, ugyanakkor intenzív és meghatározó időszaka.

Tanulmányomban a 2015-ös migrációs hullám⁶ debreceni, menekülteket segítő önkéntesek motivációit, attitűdjét, közösségi felelősségvállalását, valamint önkéntes aktivitásuk szélesebb körű társadalmi-politikai értelmezési keretrendszerét, annak összefüggéseit és tevékenységükre gyakorolt hatását elemzem. Céлом, hogy a segítő szándék és a kortárs szolidaritás működését értelmezem a mai magyar szekuritizációs kontextusban. A debreceni menekülteket segítő önkéntesség empirikus vizsgálatán keresztül a kortárs reflexív önkéntesség egyéni és csoportszintű szempontokat ötvöző jelenségét igyekszem bemutatni. Elemzésemben hangsúlyos az egyéni perspektíva, az önkéntesség individuális jellege, a jótékony tevékenység során megteremtett és megélt önkéntes szelf (Wuthnow, 1995). Emellett azonban az együtt cselekvő csoport irányából is megvizsgálom a civil társadalmi jelenség dinamikáját és lehetőségeit.

Írásomban egy debreceni kortárs önkéntes jelenségből kiindulva az alábbi kérdéseket vizsgálom: (1) Hogyan zajlott a tömeges migráció önkéntes, alulról szerveződő válságmenedzselése Debrecenben? (2) Hogyan értelmezik a menekültek segítségét és magát az önkéntességet az abban részt vevő civilek? (3) A menekülteket segítő önkéntesség milyen társadalmi-politikai folyamatokba illeszkedve valósult meg, és ezen keretfeltételek hogyan alakítják az önkéntesség dinamikáját?

A KORTÁRS ÖNKÉNTESSÉG

A kortárs önkéntességet elemző kutatásom elméleti hátterét a reflexív önkéntesség értelmezési kerete adja. A késő modernitásban erősödő individualizmus nyomán felmerül a kérdés, hogy hogyan egyeztethető össze a másokat segíteni kívánó altruista attitűd az egyént (és különösen az ént) középpontba állító individualista szemléletmóddal? Robert D. Putman az összeegyeztethetlenség mellett érvel, és az önérdek-centrikusság előtérbe kerülése miatt a jótékony cselekvések fokozatos eltűnését vizionálja. (Putnam, 2000). Ez az elképzelés a közösségtől való elfordulást, ezáltal a segítő motivációk eltűnését is felvázolja. Ugyanakkor több kutató szerint ez egy

6 Írásomban a migrációs hullám terminust használom a 2015 nyarán és kora őszen Magyarországon lezajlott tömeges bevándorlás leírására, ezáltal a fókusz a migráció korábban nem tapasztalt mértékére és nem annak válság vagy krízis jellegére tevődik, hiszen a kutatók közül többen felteszik a kérdést, beszélhetünk-e egyáltalán migrációs krízisről (Bernáth & Messing, 2016).

leegyszerűsítő megközelítés (Wuthnow, 1991, 1995; Beck & Beck-Gernsheim, 2002; Wilson, 2000). Ulrich Beck „altruista individualizmus” fogalma éppen az önkéntesség új szerepét hangsúlyozza, véleménye szerint a másokon való segítség mint társadalmi jelenség nem szűnik meg, sokkal inkább a korábban közösségi érdekként megvalósuló filantróp cselekvés egyéni motivációjú lesz, és az önmegvalósítás eszközévé válik (Beck & Beck-Gernsheim, 2002). Hustinx és Lammertyn az önkéntesség, jótékonyosság átstrukturálódását kollektív és reflexív motivációkra bontja. A kollektív motiváció következtében a jótékonyosság valamilyen kötelezettségtudat hatására valósul meg, közös értékrenddel rendelkező közösségekbe (jellemzően vallási közösségekbe) integrált. Itt a csoport érdekei előbbre valók, mint az egyéni indítékok, és ez a forma alapvetően hosszú távú elkötelezettséget feltételez.

Ettől merőben eltér a reflexív motivációjú önkéntesség, amelyet már kevésbé determinálnak közösségi keretfeltételek, hanem az sokkal inkább a késő modernitásra jellemzően az individuuum felértékelődésének folyamatát tükrözi. Hangsúlyos reflektáltság és önérdék-orientáció jellemzi. A jótékony cselekvések motivációi plurálisak, az egyéni interpretáció és értékrend határozza meg a szolidaritás irányát, a címzetti körét és a tevékenység jellegét. Kevésbé jellemző erre a formára a hosszú távú elköteleződés, sokkal inkább a folytonosság hiánya, a megszakítottság a domináns (Hustinx & Lammertyn, 2003: 173–174; Fényes & Kiss, 2011: 41–42). A Hustinx és Lammertyn elméletével szemben megfogalmazott kritika szerint az általuk felállított dichotóm motivációs modell egyfajta implicit kizárólagosságot feltételez, miközben a késő modern segítségi formákat sokkal inkább jellemzi a kollektív és reflexív vonások egyidejű, összekapcsolódó jelenléte (Zakariás, 2016: 22). Ugyanakkor az *egoista* és *altruista* motivációkat vizsgáló kutatások arra a megállapításra jutottak, hogy az önkéntes tevékenység természetét nem befolyásolja az, hogy önérdékből vagy altruista motivációk által vezérelve végezték-e, így a mesterséges szétválasztásuk, még elméleti szinten is kérdéses (Veludo-de-Oliveira, Pallister, & Foxall, 2015).

A fenti elméleti alapvetések alapján úgy tűnik, hogy az értelmezés két fontos kérdése, hogy az individualizációs folyamatok milyen mértékben adnak teret a közjóra irányuló cselekvéseknek, és hogyan függenek össze az egyénekre és a közösségre irányuló altruista szándékok és tevékenységek.

A KUTATÁS MÓDSZEREI

A 2015 augusztusa és 2016 februárja között Debrecenben végzett kulturális antropológiai kutatásom módszertani megtervezése során alapvető nehézséget jelentett, hogy átfogó megközelítésre törekedtem. A menekülteket segítő önkéntesek tevékenységének széles körű társadalmi-politikai értelmezési keretrendszerét éppúgy vizsgálni kívántam, mint az attitűdjüket és motivációikat. Kutatási céljaim megvalósításához nem volt elegendő a fizikai térben szerzett kutatói tapasztalat, vizsgálatom irányultsága a virtuális felületeken zajló folyamatok nyomon követését is megkívánta. Ezért olyan rugalmas, a kortárs jelenségeket megragadni képes módszertanra volt szükségem, amely értelmezési keretet tudott nyújtani a társadalmi térben folyamatos mozgó emberek, tárgyak, ötletek és információk számára (Falzon, 2009: 3–6). A posztmodern antropológia terepfelfogásából kiindulva George E. Marcus *multi-sited ethnography*

(több színterű etnográfia) elméletét alapul véve hagytam, hogy a segítők tevékenysége jelölje ki a kutatásom terepét (Marcus, 1995: 108; 1986: 165–193; Lajos, 2015: 163–172).

Kutatásom az online térből indult, majd az offline térre is kiterjedt. A virtuális közegben végzett vizsgálatom elsősorban az önkéntesek Facebook-oldalokon megjelenő közösségi aktivitására terjedt ki. A 400–500 tagú zárt csoport interakcióinak *lurker* (leselkedő) pozícióból történő nyomon követése mellett segített az elemzésben az önkéntesek személyes profiljainak vizsgálata, valamint az online diskurzusok, posztok és reprezentációk értelmezése is. A közösségi oldalon bepillantást nyerhettem a segítők közötti kapcsolattartásba, megismerhettem a szervezési feladatok belső kommunikációját épp úgy, mint az adománykérő posztok tematikáját, vagy az adományok koordinálását. Ismertté vált számomra az önkéntesekhez kapcsolódó adományozó „holdudvar” is. A Facebook-oldalak és profilok megismerése révén a súlypont átkerülhetett a részek vizsgálatáról a hálózatok és kapcsolatok színtereire is (Miller, 2011: 6). Néhány esetben a megfigyelői szerepkörből kilépve közvetlen virtuális kommunikációt is folytattam néhány önkéntessel a közösségi oldalakon, de kutatói pozíciómat mindvégig elsősorban a megfigyelői szerep jellemezte az offline és online formában egyaránt.

Bár a virtuális térben zajló folyamatok kétségkívül fontosak, és átfogó képet nyújtottak az segítők tevékenységéről, de értelmezésükhöz és elemzésükhöz a fizikai térben zajló események feltárása is nélkülözhetetlen volt. Mint ahogyan Cristine Hine hangsúlyozza, a megértés az offline és online gyakorlatok egyidejű vizsgálatával lehetséges (Hine, 2000: 39). Ezt szem előtt tartva kutatásom a fizikai térben zajló folyamatok megfigyelésére és dokumentálására is kitért. A vizsgálatom során a kezdetektől kutatóként voltam jelen, nem voltam tagja az önkéntes szerveződésnek. A kutatás során nem a reprezentativitást tűztem ki célul, hanem a folyamatok tendenciáinak feltárására fókuszáltam, ezért többnyire hólabdamódszerrel találtam rá a vizsgálatba vont önkéntesekre, akikkel személyes találkozások során születtek félig strukturált interjúk, fókuszcsoportos, valamint kötetlen beszélgetések. A tanulmányban idézett interjúkhoz tartozó alapadatokat az alábbi táblázat foglalja össze:

1. táblázat. *A tanulmányban idézett interjúk alanyainak alapadatai*

Chart 1. *Basic Data of the Interviewees Cited in the Paper*

Név ⁷	Nem	Életkor	Végzettség, foglalkozás
K. É.	nő	31	szociológus, pszichológus, szociális területen dolgozik
A. S.	nő	44	orvos, orvoslátogatóként dolgozik
Á. B.	férfi	52	egyéni vállalkozó, antikváriumtulajdonos
Zs. I.	nő	53	egyetemi oktató
H. Sz.	nő	45	közalkalmazott

⁷ Az anonimitás megőrzése érdekében fiktív nevek rövidítéseit használom a szövegben.

Név ⁷	Nem	Életkor	Végzettség, foglalkozás
A. L.	nő	38	pedagógus
N. M.	férfi	33	logisztikus, tolmácsként dolgozik
M. H.	nő	36	agrárvégzettség, munkavédelmi ügyintéző
Sz. V.	nő	53	szociális munkás

Forrás: A szerző saját szerkesztése, 2018

HÁTTÉR: A MENEKÜLTEK ÖNKÉNTES SEGÍTÉSE DEBRECENBEN

A 2015-ös migrációs hullám során kialakult humanitárius krízishelyzet mobilizálta a magyar társadalom egy részét, ami egy önkéntes mozgalom létrejöttét eredményezte (Bernát, Kertész, & Tóth, 2016: 287). Ezt a szerveződést már korábban is működő, hivatalos civil szervezetek és újonnan aktivizálódó, úgynevezett „grassroots” informális civil csoportok alkották. Tevékenységük az országba érkező és a keresztülutazni szándékozó menekültek akut, alapvető szociális ellátását és segítését célozta. A segítségnyújtás egyrészt az ország déli határ menti területein, másrészt a menekültek „elosztásában” érintett településeken folyt, elsősorban a vasúti közlekedésben jelentős szerepet játszó nagyvárosokban Szegeden, Pécsen, Budapesten, Debrecenben, Cegléden stb.

A migrációs nyomás idején leginkább a vasútállomásokon torlódott fel az ellátásra és tájékoztatásra szoruló menekültek tömege. A nehéz helyzet leghamarabb az ország déli területén jelentkezett. Szegeden a civil önkéntes kezdeményezés, Migszol néven létrejövő csoportját pár nappal később követte a budapesti polgárok önkéntes fellépéséből kialakuló Migration Aid segítő szervezet, valamint a Segítsünk együtt a menekülteknek (SEM) csoportok megalakulása. A budapestiekkel szinte párhuzamosan, 2015. június utolsó napjaiban a debreceni önkéntesek is szerveződni kezdtek. A gyors reagálás hátterében az állt, hogy a Debrecenben akkor még működő menekülttábor lényeges szerepet játszott a Magyarországra érkező bevándorlók elhelyezésében, regisztrálásában és menekültstátuszuk elbírálásában. A Debrecen fizikai tereiben megjelenő menekültek nyomán a város társadalmi terében megindult a róluk szóló közbeszéd is. Ennek első dokumentált nyomai a virtuális térből azonosíthatók. A debreceni Migration Aid csoport megalakulása a Facebook-felületen történt, hasonlóan a budapestihez, illetve a többi hazai és nemzetközi grassroots menekülteket segítő csoporthoz (Dalota & Schrape, 2014). Tagjaik tevékenységüket offline és online terekben párhuzamosan fejtették ki. Segítő munkájuk fizikai helyszínét a debreceni vasútállomás adta, de a szervezés, az adománygyűjtés és az önkéntesek közti kommunikáció színtere a Facebook felülete volt.

Az online *social media* felületeken az emberek a közösségszervező funkciókat – hazánkban korábbi precedens nélküli módon – alkalmazták az önkéntesség hálózatos megszervezésére, a tapasztalatok megosztására, valamint a menekültek eligazítására (Mikecz, 2007; Dalota & Schrape, 2014). A kommunikáció újszerűsége ugyanakkor relatív, mert „csupán” annyi történt,

hogy az információáramlás közösségi média adta lehetőségeit kamatoztatták tevékenységük során. Hasonlóan bármely más kezdeményezéshez vagy „üzlethez”, az önkéntesek bevetették saját és – a megosztások révén – ismerőseik ismerőseinek a kapcsolatrendszerét (Kaun & Uldam, 2017).

Az általam vizsgált debreceni önkéntes csoport menekülteket segítő alkalmi tevékenységének kezdetét 2015. június 28-ra datálja, a segítő periódus egészen 2015. szeptember 15-ig, a magyar–szerb határra épített déli határzár első szakaszának felépüléséig tartott.⁸ Ez volt az az aktív és dinamikus szakasz, amikor az önkéntesek a debreceni vasútállomáson napi szinten jelen voltak, és átlagosan napi 100–200 menekült alapellátását és támogatását végezték. Többségük 18 órától kezdetben éjfélig, majd egyre többször hajnal fél 3-ig is jelen volt, mert ebben az időszámban érkeztek a menekültek a debreceni befogadóhelyre, vagy indultak tovább, folytatva útjukat. A nyár végi időszakban, a migrációs nyomás fokozódásával előfordult, hogy már napközben is szükségessé vált a segítők munkája. Az önkéntesek megszervezték tevékenységüket: munkájukat a menekültek által igénybe vett, Budapestre tartó vonatok menetrendjéhez igazodó „műszakokra” osztották. Este fél 8-kor indult az utolsó, hajnal fél 3-kor pedig az első vonat Debrecenből Budapestre. Rendszerint a debreceni menekülttáborból este 8 óra körül jöhettek el a menekültek, lekésve az utolsó vonatot, így kénytelenek voltak az állomáson tölteni az éjszákát az első vonat indulásáig. Az önkéntesek igyekeztek ott lenni velük, segítséget nyújtani nekik ebben a problémáktól és konfliktusoktól egyáltalán nem mentes helyzetben.

Az önkéntesek alapvetően négy fő tevékenységi kört láttak el az állomáson: placcos/adományosztó; vágányos; kísérő; koordinátor. Ezek leírását, a feladatmegjelöléseket és az elvárt kompetenciákat tartalmazza a debreceni önkéntesek saját szabályzata – amelyet pár hetes tapasztalatuk után állítottak össze. Szabályzatuk többek között az alábbi kitételeket tartalmazta:

„1. **placcos/adományosztó:** víz, étel, ruha, játék és tisztálkodási szerek osztása. Nyelvtudást nem igényel, de folyamatos figyelmet igen. Visszafogottan, a reális igényeket kielégítve kell a feladatot ellátni, vigyázva az adományokra.

2. **vágányos:** a vonattal érkezők fogadása a feladat. Nyelvtudás elengedhetetlen, emellett jó kommunikációs készség, talpraesettség is szükséges az érkezők bizalmának gyors megnyeréséhez.

3. **kísérő:** elkísérheted – a menekült személyt – buszhoz, mosdóba, boltba, trafikba. Nem feltétlenül szükséges a nyelvtudás, de ha nem beszélsz nyelveket, mindenképpen kérd ki egy társad segítségét, mielőtt a menekültet elkíséred bárhova.” (idézet a Migration Aid szabályzatából)

A szabályzatot az újonnan csatlakozó, kezdő önkéntesek tájékoztatására írták, nem a munka formalizálása volt a cél. Ezért nem szerepelt benne a negyedik, koordináló tevékenységi kör. A koordináló pozíció igényelte a segítő munka áttekintésének képességét, ezért azt csak „tapasztalt” önkéntesek végezheték, akik közben a fenti három feladat egyikét is ellátták, így voltaképpen a koordinátor nem jelentett önálló, nevesített szerepkört.

⁸ A határzár első szakaszának megépülését követően Debrecen szerepe már nem volt jelentős a menekültek elosztásában, így megszűnt az igény a vasútállomáson az önkéntes segítők munkájára.

Az önkéntesek tevékenysége az események sodrában pár hét alatt spontán szerveződött meg. Saját szabályait és a tevékenységük rendszerét tapasztalataik, az események alakulása és más önkéntes csoportok (elsősorban a budapesti Migration Aid) javaslatai alapján alakították ki. Működésük a spontán szerveződés példája. Azok az egyének, akik (egy-két kivételtől eltekintve) korábban nem ismerték egymást,⁹ hatékonyan tudtak együttműködni, megszervezték közös tevékenységüket, egymás felé bizalommal fordulva, egymásra számítva dolgoztak együtt. A hatékonyabb működés érdekében rövidesen napi beosztást hoztak létre, az állandó tagok közül műszakvezetőket állítva az aznapi operatív csapat élére.¹⁰ A beosztást, mint minden más logisztikai jellegű dolgot, a Facebook-csoportban vitatták meg, hiszen az állomáson még a legaktívabb 5–10 fős „kemény mag” sem volt sohasem egyszerre jelen. A közösségi média virtuális tere alkalmas volt a megbeszélések lebonyolítására és a koordináció mellett a más városokban működő önkéntes csoportokkal kialakított kapcsolattartásra, valamint az adománygyűjtés megszervezésére is. A fizikai térben létrehozott négy szerepkör az online felületre is adaptálódott, mert az állomáson rendszeresen irányító, koordináló feladatokat ellátók a facebookos csoportban adminisztrátori hozzáféréssel rendelkeztek.¹¹

„Nagy szerepe volt a Facebooknak nem kellett telefonálni drága pénzért. Na, meg az adománygyűjtés, vagy segítségkérés, elég hatékony volt. Ha az ember félóránként megosztja azt a posztot, akkor lehetett érezni, hogy többen hoznak dolgokat. Ha kihagytál egy fél napot, akkor nem hozott senki. [...] és ezt kellett aktualizálni, hogy ma víz kell, holnap alma, vagy ezt, vagy azt ne hozzatok, mert van, és mivel nem nagyon volt raktárunk, fontos volt, hogy ne legyen felesleges adomány.” (Á. B.)

A közösségi oldalak és a polgári részvétel közti kölcsönhatás hazánkban korábban nem látott módon valósult meg a menekülteket segítő önkéntesek körében. A minél hatékonyabb koordináció céljából forródrót alakult ki a menekültek segítésében részt vevő különböző városok önkéntes csoportjai közt. Az online terek szabad és ingyenes kommunikációs csatornáik lehetővé tették, hogy a Budapesten vonatra szállt menekült tömegről a debreceni önkéntesek a fővárosi önkéntesek által megszerzett információk birtokába juthassanak, és a két és fél órás vonatút alatt felkészülhessenek az érkező emberek különböző igényeire.

„Tehát az internet szerepe alap volt, azon ment minden infó, millió cset ablak volt, külön az egyes városokban lévő önkéntes csoportoknak, és akkor azon belül friss infók mentek, hogy hány embert tettek vonatra, tudtuk, hogy jön 5 vagyonnyi kb. 400 ember, ahhoz kellett víz, kaja. És akkor gyorsan beszereztük, míg ideértek. Kiraktuk Facebookra délután, hogy este 8-ig mire lenne szükség, és összejött. Hihetetlen volt ez a felület, mármint a Facebook, megtapasztalni, hogy milyen ereje van.” (K. É.)

9 Az egyik önkéntes így fogalmaz: „A közös világnézetünk, a helyzetről kialakult hasonló véleményünk hozott minket össze, és ez sokkal erőteljesebb kötelék, mint sok más kapcsolat.” (K. É.)

10 Ennek kereteit is rögzítette szabályzatuk: „Ha beírod magad a beosztásba, akkor ahhoz tartanod is kell magad, vagy előző nap jelezni, ha nem tudsz jönni.”

11 Ezt azt jelenti, hogy a posztok írásában, a csoport arculati elemeinek (profil és borítókép, csoport elnevezése, típusa: nyílt, zárt, titkos stb.) kialakításában, a tagok kizárásában, a csoportban megjelenő, de mások által írott szövegek törlésében, a csoport megszüntetésében dönthettek.

Ez az önkéntes csoportok közt működő, valós idejű információmegosztás mint gyakorlat kulcsfontosságú volt egyrészt abban, hogy nagyobb kapacitású raktár hiányában célzott adományok érkezzenek az önkéntesekhez (Kaun & Uldam, 2018), másrészt abban is, hogy a speciális igényeket kielégíteni tudó önkéntesek időben értesüljenek részvételük szükségességéről – pl. ha több sebesült volt a menekültek között, akkor a helyiek több orvosi szaktudással rendelkező önkéntest igyekeztek mozgósítani.

Emellett a rendőrség is volt, hogy a MÁV munkatársai is az önkéntesek aktuális útinformációira támaszkodva készültek fel a nagy számban érkező emberek fogadására.

„Akkor egyszer valami nagy meccs volt Pesten, a Keletet elkezdték kiüríteni. És akkor hirtelen több száz embert küldtek Debrecenbe. Külön vagonokat adtak nekik. De nem szólt senki hivatalosan az állomáson az igazgatónak, senki nem tudta. És akkor jött a hír telefonon, ilyen 'útinfó' Messenger csoport, 2-en voltunk Debrecenből, 1-1 ember Ceglédre, Szegedre és páran Pestről voltak ebben benne. Nekem volt internet a telefonomon, hozzám jött a hír. Nagyon sokan jöttek, mi tudtuk, hogy mennyien. Szóltam a rendőröknek, és felhívtam az állomásfőnököt is, hogy Ceglédre most érkezik, egy vonat, ahol az utolsó két kocsi tele van menekültekkel.” (A. S.)

Az önkéntes csoportok közti közvetlen és valós idejű kommunikáció, valamint a mobilszközökről történő elérés lehetősége hatalmas segítséget jelentett a családegyítésben.

„Történt egy olyan probléma, hogy az egyik apuka mondta, hogy segítsék neki, mert amikor nagy razzia volt a Keletinél, ott volt a feleségével és vagy 4–5 gyerekével. Kiment az internetkávézóba feltölteni a telefonját, és ezalatt megfogták a rendőrök, és feltették egy vonatra, és Debrecenbe küldték. A családja meg ott maradt, akiknél meg nem maradt telefon. Na, akkor szóltam a pestieknek, és elmondtam nekik, amit a férfi mondott, aki nem tudja, hogy mi hol van. Ilyeneket mondott, hogy egy nagy ajtó van, egy lépcső, és próbáltuk kitalálni, hogy hol lehet a családja, mert ő eltűnt. Lefotóztam az apukát, elküldtem a pestieknek, mondtam, melyik vonattal érkezik, ott várták őt, aztán másnap láttam fotót róla, hogy a családjával van, megtalálták. Nagyon sok ilyen volt. Volt egy ilyen vonalunk, hogy 'családgyűjtés'. Több ilyen volt. Lefotóztuk őket, papírjaikat és küldtük az abba a városba lévő – önkéntes (szerk.) – csoportnak, ahol utoljára megvolt a családja.” (A. S.)

A közösségi háló azzal, hogy a külvilág felé közvetítette a segítségnyújtás értelmét és fontosságát, biztosította a tevékenység legitimációját is. A Facebook-felület az önkéntesek toborzásában is kulcsszerepet játszott, biztosította az új tagok csatlakozását. A Facebook-csoport csatlakozási és kilépési küszöbe alacsony, ezért alkalmas volt a rövid távú elköteleződésre. Nagy előnye volt, hogy a segítő tevékenység széles és személyre szabott repertoárját kínálta. A részvétel vagy adományozás mellett az önkéntesek segítő tevékenységként értékelték akár azt is, ha valaki az adománykérő online posztjukat megosztotta saját felületén, mert ezzel ismerőseit beemelte a potenciális adományozók/önkéntesek körébe.

A közösségi média felülete biztosította a segítő szerveződés formális keretét is. Eleinte csak egy laza kapcsolati formát jelentett, amely lényegében a szerveződés individuális és informális jellegét demonstrálta. A kortárs társadalmi mozgalom jellegű szerveződések sajátja, hogy az

online belépés pótolja a csatlakozást vagy egyenértékű a „valós” csatlakozással (Mikecz, 2007: 79).

„A pesti Migration Aid volt a hivatalos, mi nem voltunk hivatalos szervezet, volt egy Facebook-csoportunk, aki ott tag volt, azt mi úgy vettük, hogy a Migration Aid Debrecen tagja. Nem volt semmi formai dolog, az állomáson is csak egy kitűzőnk volt, a Migration Aid logóval, azt viseltük.” (Zs. I.)

A kortárs társadalomszerveződések kutatói szerint az internet megteremti azokat a feltételeket, amelyek a kollektív viselkedések és cselekvések új formáinak létrejöttét eredményezik. Ebben a diskurzusban az online technológiák egy olyan eszközként jelennek meg, amelyek fokozzák és erősítik az új kapcsolatok kialakítását. A *technológia által közvetített társadalmi részvétel* (*technology mediated social participation*, TMSP Kraut, 2010; Shneiderman, 2011) elmélete szerint bizonyos jelenségek koordinálásában kulcsfontosságúak az online tér nyújtotta lehetőségek, ami azt jelenti, hogy az adott esemény olyan formában nem valósulhatna meg, ahogy a social media sajátosságai lehetővé teszik azt. Az internet nem csupán felületet és infrastruktúrát biztosít a korábban is létező közösségek számára, hanem a technológiai újítások a közösségi szerveződés alapjait meghatározó és strukturáló „aktorként” vannak jelen (Dalota & Schrape, 2014; Shneiderman, 2011; Mikecz, 2007; Kraut, 2010). A debreceni menekülteket segítő önkéntesek esetében is azt láthatjuk, hogy a virtuális tér nem csupán infrastrukturális alapot biztosított, hanem az internet adta lehetőségek aktívan alakították és befolyásolták az önkéntesek tevékenységének természetét.

Az internet közösségimédia-felülete négy területen játszott kulcsszerepet: (1) az önkéntes csoport megalakulásban és működésében; (2) a mozgósításban (önkéntesek bevonása, adománygyűjtés); (3) a részt vevő aktorok közti kommunikációban, országos szinten (a valós idejű információáramlást, a menekültek koordinálását, a tapasztalatcserék és jó gyakorlatok megosztását tette lehetővé), (4) az ügy fontosságának kifelé történő egyéni és közösségi szintű kommunikálásában, megjelenítésében és hangsúlyozásában. Olyannyira meghatározó volt a Facebook, hogy az önkéntesek szerint megalakulásuk sem jöhetett volna létre a közösségi média felülete nélkül: *„Az egész a Facebookról indult: ha az nincs, akkor mi sem találjuk meg egymást [...] akkor pedig nem kezdünk el segíteni nekik.”* (K. É.) Bernát Anikó, Kertész Anna és Tóth Fruzsina Márta írásukban szintén amellet érvelnek, hogy a menekültekkel szolidáris csoportok kialakulásában a Facebook kulcsfontosságú (Bernát, Kertész, & Tóth, 2016: 289).

A kezdetben spontán működő és önálló egyének összmunkáján alapuló laza, informális csoport azonban eredménytelenül igyekezett intézményesülni a hatékonyság maximalizálása érdekében. A sikertelenség hátterében több tényező állt. Egyrészt fontos ok volt a rendelkezésre álló idő rövidege, hiszen maga a migrációs hullám és a nyomában kialakuló intenzív önkéntesség alig három hónapig tartott. Az állami intézkedések és szabályozás nyomán, a déli határzár felépítésével és a menekültek befogadásának elutasításával az országba érkező bevándorlók száma drasztikusan lecsökkent, így szükségtelenné vált a további menekültek segítségét célzó tevékenység fenntartása. A menekültek „eltűnése” után okafogyottá vált a bevándorlók segítése Debrecenben is. A menekültsegítés megszűnését valódi hiányként élték meg az önkéntesek, de sokan közülük jótékony tevékenységüket más területeken igyekeztek folytatni, egyéb rászoruló csoportoknak kezdtek segíteni (hajléktalanoknak, szegényeknek, kisebbségi létben élőknek).

Másrészt problémaforrássá vált az is, hogy a volatilis csoportban megindult az intézményesüléssel járó hierarchizálódás. Az egyenrangú egyénekből álló szerveződés több tagját is érzékenyen érintette az időközben artikulálódó formalizált vezetői státusz megjelenése. Sokan az önjelöltnek vélt vezető személyét kifogásolták, és ezért elhagyták a csoportot. A vezetői szerep betöltésére több alternatíva is felmerült, és ez versengéshez vezetett. Az aspirálók konfliktusa révén egy másik Facebook-csoport alakult az előzőhöz hasonló néven. (Sajátos módon mára a két közösségi felület tagsága közel azonos.) Harmadrészt a menekültek segítségével aktivizálódó civilek egyéni elképzelései, motivációi és szándékai nagyon sokfélék voltak, ami megmutatkozott a menekültek segítségével választott egyéni stratégiákban, valamint a más célcsoportokra irányuló segítőtevékenységben is.

A kortárs reflexív önkéntesség jellemzőiből fakadóan a menekültsegítő tevékenységben való részvételt egyéni motivációk generálják (Hustinx & Lammertyn, 2003). Ugyanakkor a kortárs társadalmi részvételi formák sajátja, hogy a benne résztvevők elköteleződése rövid távú, alacsony a be- és a kilépési küszöb, emiatt a közreműködők helyettesíthetők. A csoportok sokasága miatt pedig az egyén is szabadon „választhat” olyan új szerveződést, amelyben szívesen részt venne (Melucci, 1996).

AZ ÖNKÉNTESK EGYÉNI PERSPEKTÍVÁJA

A debreceni vasútállomáson tevékenykedő közel 25-30 önkéntesből álló csoport tagjainak jellemzése révén közelebb kerülhetünk a segítőtevékenység és -attitűd megértéséhez. A rászorulókat támogató globális tendenciája, hogy főként értelmiségiek és szakmailag érintettek vesznek részt a menekültekkel kapcsolatos szolidaritásban (Simonovits & Bernát, 2016: 105). A 2015 nyarán a debreceni vasútállomáson önkénteskedők között is voltak szakmai érintettségű segítők: szociális munkás, szociológus-pszichológus, menekültügyi tolmács és orvos. Mindannyian szakmai tudásuk hasznosításáról számoltak be az interjúkban. A pszichológus-szociológus végzettségű önkéntes szakmai tudásának bevetéséről szól a következő interjúrészlet:

„Odajött hozzám egy 16 éves afgán lány, aki tört angolsággal kérni akart tőlem gyógyszert azért, hogy megölje magát. Félrevonultam vele, ami lehet, hogy hiba volt, mert kevesen voltunk nagyon sok emberre, de úgy éreztem, ezt most nem lehet itt hagyni. Másfél óras beszélgetésünk volt arról, hogy hogyan találjuk meg a kapaszkodási pontokat az ő életében, amelyek kiutat jelenthetnek. Ez egy 16 éves menekült, bántalmazott lánynál elég nehéz, de én próbálkoztam. Nem tudom, hogy akkor tudtam-e bármit is tenni, csak remélem, hogy kapott egy olyan impulzust, ami miatt tudta folytatni”. (K. É.)

A segítőmunka kialakítása során mindenki a személyiségének és szakmai tudásának legmegfelelőbb területeken igyekezett bekapcsolódni. Voltak, akiknél etnikai és/vagy vallási érintettségről (*sameing*)¹² beszélhetünk. Ilyenek voltak a közel-keleti származású, de már hosszú ideje

12 Konstruktív stratégia, amelyben a segítők és a segítettek azonossága dominál (Fesichmidt, 2018: 72).

Magyarországon élő önkéntesek mellett a Debreceni Egyetemen tanuló közel-keleti országokból érkező külföldi diákok, akik tolmácsolással járultak hozzá a segítőtevékenységekhez. Többen közülük orvostanhallgatóként az egészségügyi ismereteiket is kamatoztatták, illetve a jobb anyagi helyzetűek adományokkal is segítették a rászorulókat.¹³

A segítői munka kontextusában akár a szabadidő is fontos hasznosítható tőkévé vált. Mivel a segítők nagy többsége napközben a munkahelyén dolgozott, felértékelődött azoknak a nyári szünetüket töltő tanároknak a szerepe, akik a napközben felmerülő váratlan teendők és problémahelyzetek megoldását tudták ellátni. A filantróp tevékenység igényelte a segítők erőforrásainak kreatív újragondolását. Például az önkéntes munkában résztvevő egyik helyi antikvárium tulajdonosának a közösség számára hasznosítható tőkéje az adományraktározást lehetővé tevő tér volt az üzlethelyiségben, de a hozzáférés okán az adományok átvételének feladatát is ő látta el.

A segítővé válás fontos kritériuma a különböző kompetenciák megléte, azonban a vonatkozó szakirodalom és saját kutatásaim is azt mutatják, hogy meghatározóbb az önkéntesség élet-történeti kontinuitása. Robert Whutnow reflexív önkéntességről szóló modelljében azt hangsúlyozza, hogy a filantróp cselekvéshez vezető egyéni életesemények elbeszélése lényegében a segítőtevékenység indoklásául szolgál (Whutnow, 1995). Zakariás Ildikó arra hívja fel a figyelmet, hogy a segítőknél a segítségnyújtás bemutatása nem egy egyszeri cselekvés, egy szituáció ismertetése, hanem a segítő aktus az egyéni élettörténet eseményeinek sorozatába ágyazottan jelenik meg, és ezzel a beszélő egyéni identitása, önkéntes szelfje is megteremtődik (Zakariás, 2016: 27).

Empirikus kutatásomban a menekültek segítéséről szóló narratívákban az interjúalanyok mindegyikénél megfigyelhető a jótekonyság motivációinak biográfiai beágyazottsága. A szövegekben külön-külön vagy akár egymással párhuzamosan is annak különböző formáit követhetjük nyomon. Itt csak néhány jól azonosítható mintázatot mutatok be: (1) a magától értetődő jótekonny attitűd, hétköznapi humanitarizmus (Feischmidt, 2018: 75); (2) a saját korábbi önkéntes tevékenységek felsorolása (különös tekintettel a menekültekkel kapcsolatos korábbi tapasztalatokra); (3) a családi szocializáció során elsajátított szolidáris gondolkodásmód; (4) a saját gyerekek szocializálása, példamutatás.

A segítő önkéntesekkel készített interjúkban megfigyelhető, hogy a narratívákban hogyan hozzák létre implicit módon morális önkéntes szelfjüket, illetve az, hogy miként értelmezik korábbi tapasztalataik és szocializációs mintájuk fényében a menekültek segítését indukáló helyzetet. Az alább közölt néhány hosszabb interjúrészlet ezt mutatja be.

„Lehet, hogy a speciális személyes háttér az életében egyengette az utamat. A családi környezetem, lelkész családból származom, az édesapám, az egyik bátyám is az. Ők rendszeresen foglalkoztak rászorulókkal, évtizedekig. Tehát én ezt láttam, de én magam nem nagyon vettem ebben részt, de valószínűleg a sorsomat nem kerülhettem el!

13 Velük interjút nem készítettem, azonban az önkéntes csoport aktív tagjaiként más kutatási módszerekkel – kötetlen beszélgetés, résztvevő megfigyelés, Facebook-felületek kommunikációjának elemzése – vizsgálatom látóterébe kerültek.

[...] Egy idő után, viszonylag későn, azzal találtam magam szemben, hogy megszólítanak, hogy nem tudnék-e segíteni itt-ott, amott, és addig kerestem másokat, akik tudnak segíteni, hogy végül rájöttem, hogy esetleg én is tudok! Aztán 1-2 éve belefogtam: alapítottam egy segélycsoportot, ahol rászorulóknak, elsősorban románoknak segítünk. [...] Aztán jött a menekülthelyzet. Egyszerűen annyi volt, hogy hirtelen elleptek minket a hírek, hogy mi a helyzet Magyarországon, hogy menekültügy van, hogy Debrecenbe is jönnek, vagy itt is átmennek, amiből azt olvastam ki, hogy rászorultak ezek az emberek, hogy segíteni kell nekik! Azt is érezkeltem, hogy ez egy történelmi helyzet, ami most van, nem tegnap, nem holnap abszolút aktuális. Számomra ez abszolút természetes volt, hogy menni kell, segíteni kell, és akkor lássuk, hogy hol, mit.” (Zs. I.)

„Az önkénteskedés, az mindig megvolt, középiskolás koromtól kezdve. Ennek a családon belül is meg van a hagyománya, anyukám védőnő, mentálhigiénés szakember, tőle megkaptam az impulzusokat. Kisgyerekként megszoktam, hogy heti egy éjszaka az anyukám nincs otthon, mert a lelki segélyszolgálatnál ügyel – önkéntes alapon. Biztos, hogy ez a minta, az anyukám hatása érződik a pályaválasztásban és az önkéntességben is. [...] Igazából 15-16 éves koromban kezdtem el komolyabban foglalkozni a dologgal, akkor fogyatékkal élőkkel kezdtem önkéntesként dolgozni. [...] Azóta változó, hogy milyen célcsoporttal, de valahol mindig. [...] A szociológiai tanulmányaim alatt én a menekülttáborban voltam önkéntes, másfél évig. 2005-2006 táján volt, felnőttekkel, gyerekekkel, heti többször. [...] Valakitől hallottam, hogy van egy ilyen, és éppen akkor nem voltam sehol önkéntes, és akkor mondtam, hogy na, jó, próbáljuk ki! [...] És akkor a nyári menekülthullámmal nagyon intenzíven kapcsolódtam be újra a menekültsegítésbe.” (K. É.)

Az önkéntesség szempontjából tematizált biográfia elmesélése, az események élettörténetté formálása az önkéntesség kontinuitásának és az önkéntes morális szelfjének megeremtését szolgálja. A segítőtvekenység korábbi tapasztalatainak felsorakoztatása után azonban minden interjúalany kihangsúlyozza a menekülthelyzet és az azt eredményező egyéni önkéntes interakció egyediségét, precedensnélküliségét saját élettörténetében. A történések intenzitása, érzelmi telítettsége mély hatást gyakorolt az önkéntesekre. Bár tragikus élethelyzetekkel szembesültek, de ezekben aktív, potens szerepet töltöttek be, és ez feltehetően hozzájárult morális szelfjük építéséhez, mert visszaemlékezéseikben és utólagos konklúzióikban élményteltett életrészekként értékelték ezt az időszakot, és az események saját életükre gyakorolt hatásait is gyakran artikulálták. „Életünk legszebb nyara volt!” (H. Sz. önkéntes) „Ezek olyan élmények, amiket nem lehetett kihagyni! A saját határaidat tudtad átlépni ezekben a helyzetekben!” (K. É.)

Több önkéntes a nehézségek és a nagyon intenzív feladatellátás ellenére lelki feltöltődésként élte meg az éjszakai segítő munkát, amelyben az egyén fontosság tudatának megerősödése és a csoporthoz tartozás élménye is dominánsan jelent meg.

„Az nagyon érdekes, hogy nem éreztem magamat fáradtnak. Tényleg volt olyan, elég sokszor, hogy ketten-hárman ott maradtunk (hajnal – szerk.) fél háromig [...], hogy ne késsék le a vonatot, (a menekültek – szerk.) úgy gondoltuk, hogy ott maradjunk szegényekkel. De el is mehettünk volna, mert nem késték volna le, vagy ha le is késik, akkor a következővel elmennek. Hanem szerintem ebben is benne volt az, hogy

ne kelljen még menni [...], hogy még lehessen ott maradni. [...] Volt hajnali 3 óra, mire hazaértem, és akkor még annyira föl voltam spannolva, hogy gyakran még egy órát cseteltünk a többiekkel, hogy akkor ma mi volt, stb., négykor elaludtam, és hétkor keltem. És ez többször így zajlott. De nem éreztem magamat fáradtnak. Nyilván fáradt voltam fizikailag, de a lelki vagy nem tudom milyen dolog meg kiegyensúlyozta ezt.” (Á. B.)

A legtöbbször „önismereti folyamatként”¹⁴ aposztrofált segítőtevékenység az önkéntes szelf megélését teszi lehetővé. Ezzel párhuzamosan a segítők megfogalmazzák az önkéntesség saját életükben betöltött szerepét és jelentését is:

„Nekem ez az igényem, én nem tudok meglenni anélkül, hogy segítek, ha még tudok adni, akkor adjak. [...] Önkéntesség a világhoz való hozzáállás része. Személyiségjegy is belefoglalható, nyilván a szakmám is benne van, de valami mélyebb gyökere is van. Hogy konkrétan nekem mit jelent az önkéntesség? Magától értetődő volt mindig, hogy megyek!” (K. É.)

„Az önkéntesség, az egy életérzés. Többen vagyunk a csoportban, akikkel szoktunk erről beszélni, hogy valahogy akkor érezzük, hogy élünk! Tehát valamilyen boldogsághormon, vagy nem tudom, mi van benne, de tényleg. Alig várja az ember, hogy menjen, és ott legyen. Számomra egyfajta életelixír.” (Zs. I.)

Az eddig bemutatott, az önkéntesek életében mintegy katartikus élményként megélt, érzelmekkel és rengeteg sikerélménnyel teli önkéntesség, valamint az ezáltal kialakított és fenntartott önkéntes szelf egyszerre inog meg a 2015-ös őszi határzár megépítésével és az annak következtében a magyarországi menekülthullám fokozatos lezárulásával. Ahogy már korábban említettem, a 2015. szeptember 15-ével felépülő déli határzár első szakasza megállította azokat a menekülteket, akiket korábban Debrecenen keresztül irányítottak tovább. Ekkortól Debrecen kiesett a magyarországi menekültellátás és -fogadás vérkeringéséből, így az önkéntesek addig kialakított tevékenysége szükségtelenné vált.

Az érzelmi túlfűtöttség a folyamat lecsengésében is ugyanúgy – vagy talán még hatványozottabban – tetten érhető. Narratíváinkban az üresség érzetet hangsúlyozzák, a gyászszerű állapotot, valamint megjelenik az addikció diskurzusa is:

„Elfogytak nagyon hirtelen a menekültek, tudom, hogy (szeptember – szerk.) 15-e kedd volt, és az utolsó vasárnapon én kint voltam az állomáson. Olyan hirtelen lett vége, vasárnap jöttek, de kedden meg már semmi. És nekem rendszeren elvonási tünetem volt, így délután 6 körül, hogy most akkor nem kell menni, vagy mi van?!” (Á. B.)

¹⁴ „Ez az egész az önismeretről szól!” (A. L.); „Például nekem hatalmas nagy önismeret volt.” (Zs. I.); „Úgy jellemezném, hogy egy önismereti tevékenység volt.” (K. É.); „Nagy önismereti utazás volt kilépni a komfortzónából.” (H.M.); „Rengeteget tanultam magamról ezidő alatt, hibetetlen!” (H. Sz.)

A menekültek „eltűnése” tehát egy új helyzetet teremtett, amelyet az önkéntes egyének részéről egy újabb értelmezői tevékenység kísért. Olyan kérdések merültek fel, amelyekről merőben eltérően gondolkoztak az egyes individuumok: Kell-e és ha igen, hogyan kell folytatni a filantróp önkéntes tevékenységet? Kik legyenek a segítség új címzettjei? Maradjon-e meg a közös tevékenység, vagy egyéni keretek között valósuljon meg a társadalmi szolidaritás? Ha megmarad a csoportos forma, milyen szerepet töltsön be a szerveződés a helyi civil társadalomban? Informális vagy intézményes keretek között működjenek-e tovább? Ezen kérdések a csoport és az egyéni önkéntes lét újradefiniálását eredményezték, változatos egyéni és kisebb csoportos stratégiák alakultak ki. Az általam vizsgált önkéntesek a migrációs hullám lecsengése utáni időszakban igyekeztek (sokan közülük még napjainkig is) fenntartani morális, önkéntes szelfjüket. Ennek keretében más rászoruló csoportoknak, jellemzően helyi hajléktalanoknak, szegény családoknak, kisebbségi létben élőknek segítenek (Simonovits & Bernát, 2016: 92).

A MAGYARORSZÁGI CIVIL SZFÉRA POZÍCIÓVÁLTOZÁSA A RENDSZERVÁLTÁS ÓTA

„Akár az elképzelésekről, akár a cselekvésekről, gyakorlatokról van tehát szó, a jót tevés társadalmi konstrukció: a benne résztvevők elképzeléseinek, cselekvéseinek, és a társadalmi kontextus kölcsönhatásainak eredménye.” (Zakariás, 2016: 9) A filantróp cselekvést folytató önkéntesek olyan aktorok, akik interakciót tartanak fenn hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal, és igyekeznek erőforrásokat mozgósítani a rászorulóknak mindennapi problémáinak megoldására. Társadalmi párbeszédet generálnak szociális ügyekről, felhívják a figyelmet a rászorulóknak nehéz helyzetére. Tevékenységük révén demokratikus politikai folyamatok szereplői, még akkor is, ha működésük terepe kívül esik a politikai szcénán (Arató & Mikecz, 2015: 307). Így megítélésem szerint az általam vizsgált kortárs önkéntesség jelenségét célravezető a magyarországi civil szféra működéséhez kapcsolni. Ezért tanulmányomban az értelmezési keretek megteremtéséhez a továbbiakban röviden kitérek a magyarországi civil szférát a rendszerváltozás óta meghatározó néhány jellemzőre is.¹⁵

Az 1989-es rendszerváltozásban kulcsfontosságú szerepe volt az átalakulások motorjaként aposztrofált civil szférának. A rendszerkritikus hangnem Magyarországon az 1980-as évek végén főként a béke és környezetvédelmi,¹⁶ valamint a szegénységgel foglalkozó mozgalmakban nyilvánult meg. A demokratikus politikai átalakulás teret nyitott az addig nem legalizált társadalmi részvétel legkülönbözőbb formáinak, mint például az állampolgári véleménynyilvánítás szabadságának, a polgári engedetlenségi akciók megszervezésének vagy a civil szerveződések

15 A rendszerváltozás előtti magyarországi civil szféra bemutatása nem célja jelen tanulmánynak. Történeti jellegű átfogó áttekintést nyújt a magyarországi civil társadalomról Ágh Attila *Az önszabályozó társadalom* című könyvében (Ágh, 1989: 221–306, a rendszerváltás közvetlen előzményeiről 1989: 307–345).

A szocializmus idején működő felülről szerveződő pszeudomozgalmakról (KISZ, Béketanács, SZOT, Nőtanács) lásd Szabó, 1993: 43–49; 1998: 21.

16 A környezeti mozgalmak magyarországi történetéről lásd bővebben Farkas, 2014: 52–57; 2009: 79–81.

intézményesülésének (Szabó, 2007: 7). A rendszerváltozással létrejött keretfeltételek között kialakultak a civil társadalmakra globálisan jellemző szegmensek és szereplők: környezetvédő zöldek, pacifisták, jogvédők, a szegénység ellen fellépők, a romákkal foglalkozók, a másság elfogadását támogatók, globalizációkritikusok, alternatív életmódot propagálók, politikai aktivisták stb. Ugyanakkor a változások nemcsak a lehetőségek széles kínálatát jelentették, hanem újrapozicionálták az addig kizárólag a félnyilvánosságban, illetve illegalitásban működő civil csoportokat is. A polgárjogi ellenzék egyenesen funkcióját veszítette a rendszerváltozással, miközben a korábbi mozgalmi körök egy meghatározó része párttá intézményesedett (Szabó, 1998: 25). A civil társadalom a rendszerváltás óta egyre inkább professzionális szektorrá vált, amely az érdekvégyesítés és civil kontroll feladatai mellett mind jelentősebb szerepet kapott a kis közösségek fenntartásában és erősítésében.

Az elmúlt közel harminc évben a civil szektor működésére a folyamatosság jellemző, amely csak erőltetetten szakaszolható fontos csomópontok mentén (pl. 2004-es EU-csatlakozás). Ugyanakkor a civil szféra hatalomhoz és politikához való viszonyában már markáns különbségek érhetők tetten. Minden kormányzati ciklusban változott valamennyire az érdekegyeztetés rendszere, de az állam és a civil szervezetek konzultációja mindegyik időszakban az európai trendeknek megfelelő jogi szempontokat figyelembe véve történt. Bár kétségkívül a civil szférára ható jelenségek 2010-ig is jórészt egy-egy kormányhoz voltak köthetők, a szociális párbeszéd azonban mégsem az adott kormány általános politikai stratégiájához, hanem egy-egy szakpolitikai döntéshez kapcsolódott. Azonban a 2010-es választások után jelentősen megváltozott és differenciálttá vált a civil szféra pozíciója és a hatalomhoz fűződő viszonya. Az új szakaszt a „kormányzathoz köthető nemzeti civil szervezetek támogatása, a civil társadalom ellenőrző funkcióját ellátó szervezetek visszaszorítása, valamint az érdekegyeztetés háttérbe szorítása” (Arató & Mikecz, 2015: 331) jellemzi.

A második Orbán-kormány 2010 után tehát új civil koncepciót vezetett be. Ennek lényege, hogy civilnek azok a szervezetek tekinthetők, amelyek „a nemzetet mint közösséget szolgálják”. Szerepüket és feladatukat a „nemzeti összetartozás erősítésében” látja a kormányzat.¹⁷ Az állam célja, hogy „intézményesen és egyenrangúan működjön együtt a profitmentes tevékenységre épülő civil társadalommal a közjó érvényre juttatásában a minél több ember minél nagyobb jóléte érdekében” (Arató & Mikecz, 2015: 330).

Az átértékelt civilség nyomán a szervezetek közösségépítő funkciója új jelentéstartalmat kapott, előtérbe kerültek a felülről szervezett mozgalmak, amelyek a nemzet egészének civil közösségként való értelmezését hangsúlyozzák. A civilség kiüresítésének szándékát leplezve a hatalom szatellitmozgalmakat, illetve saját „civil” szervezeteket hozott létre. Ezek közül talán a legismertebb a Civil Összefogás Fórum (CÖF), amely a kormány melletti szimpátiamegmozgósítás kapcsán vált ismertté (Arató & Mikecz, 2015: 330).

17 Az állam általi támogatásra érdemesek azok a csoportok, akik a magyarság „deficitjében” szenvednek, így az etnikai-nemzeti ideológiába ágyazott szolidaritás elsősorban a szomszédos országok magyar kisebbségeire irányul. „Az ideológia úgy határolja körül a csoportot, akiknek a javát szolgálni kell, hogy megteremtse a cselekvők és a célcsoport azonosságát a közös etnicitás alapján, ugyanakkor mint »határon túli« (»külhoni«, »kisebbségi«, »szórvány«, »diaszpóra«) magyarokat meg is különbözteti őket.” (Zakariás, 2016: 10)

Fontos, hogy ebben a sémában a civil társadalom nem ellenőrzi az államot. A 2010-es évektől egyre inkább nyilvánvaló, hogy a hatalom azokat a civil önszerveződéseket, külföldi donorszervezeteket és államközi megállapodások alapján támogatott, vélt vagy valós kormánykritikus hangnemű „watchdog” szervezeteket, amelyek a politikai hatalom ellenőrzésének szerepét hivatottak betölteni, nem tekinti civileknek. Alkalmazottjaikat sem civilekként határozza meg, hanem olyan politikai aktivistákként aposztrofálja őket, akiket külföldiek finanszíroznak.¹⁸ Ezzel a pozicionálással a hatalom igyekszik hitelteleníteni ezen szervezetek munkáját, és megteremti a későbbi hatalmi kontrolljuk ideológiai háttérét. Fokozatosan háttérbe szorul tehát az a tény, hogy a demokratikus civil szféra alapvető szerepe az államot ellenőrző funkció. Ehelyett az kezd kirajzolódni, hogy az állam vette ellenőrzése alá a civil szférát.

Annak, hogy a civilszervezetek és a társadalmi mozgalmak az elmúlt években nem voltak képesek érdemben ellenállni a növekvő politikai befolyásnak és marginalizálódó szerepbe kerültek, fontos oka lehet az, hogy a magyarországi civil potenciál a demokratikus európai országokkal összevetve nem tekinthető erősnek. Bár a rendszerváltozás után számos máig meghatározó civil szerveződés jött létre, azonban hazánkra jellemző, hogy nemcsak a nyugat-európai, hanem a kelet-közép-európai régióhoz képest is alacsonyra tehető a társadalmi részvételi hajlandóság. Feltehetően a gyenge civil potenciál is közrejátszik abban a sajátos magyarországi helyzetben, hogy a kisszámú, tényleges civil tevékenységet folytató szervezet mellett, nagyszámú formálisan bejegyzett civil szervezet létezik, amelyek gyakran a pályázati források elosztása miatt jönnek létre.

Viszonylag csekély civil ellenállásba ütközött a hatalom, így a 2010-es évektől fokozatosan megindult a kormánykritikus szervezetekkel szembeni fellépés. Ezen folyamat színtere a fizikai tér mellett elsősorban a virtuális tér, ahol propagandaeszközökkel folyt és folyik napjainkig a civilekről alkotott új beszédmód megismertetése. Megkonstruálódott és elterjedt a közbeszédben a „külföldi fizetett politikai aktivista” toposza, amely addig ismeretlen volt a magyar társadalomban. Mindez jogi szinten is megfogalmazódott, amikor 2017. június 13-án az országgyűlés elfogadta a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról szóló törvényt.¹⁹ Ennek értelmében az a szervezet, amelyik 7,2 millió forintnál több támogatást kap külföldről, annak használnia kell a „külföldről támogatott szervezet” megjelölést. Miután a civilelles propaganda bekerült a közgondolkodásba, következő lépésként a hatalom által felügyelt médiában felerősödött a kormánykritikus szervezetek kriminalizálása (Bernáth & Messing, 2015, 2016; Nagy, 2016).

18 Részlet Orbán Viktor miniszterelnök 2014-ben a 25. Bálványosi Szabadegyetem és Diáktábor rendezvényén elhangzott beszédéből. *„Nagyon fontos tehát, ha újjá akarjuk szervezni a liberális állam helyett a nemzeti államunkat, akkor világossá kell tenni, hogy itt nem civilekkel állunk szemben, nem civilek jönnek velünk szemben, hanem fizetett politikai aktivisták, akik külföldi érdekeket próbálnak Magyarországon érvényesíteni. Ezért nagyon helyes, hogy föl is állt a magyar parlamentben egy olyan bizottság, amely a külföldi befolyásszerzésnek a folyamatos figyelésével, nyilvántartásával és nyilvánosságra hozatalával foglalkozik, hogy mindannyian, Önök is pontosan tudhassák, hogy az álarok mögött kik a valódi karakterek.”* <https://mno.hu/belfold/orban-viktor-teljes-beszede-1239645> (A letöltés dátuma: 2018. 04. 19.).

19 A 2017. évi LXXVI. törvény a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról.

A civil és a politikai szféra viszonyának változásfolyamatába illeszkedve fokozatosan a politika keresztüzébe kerültek a menekültekkel szolidáris civil szerveződések. A 2017-es nemzeti konzultáció során a Magyar Helsinki Bizottság valós jogvédő tevékenysége tűnt fel hamis színben, amikor az azt állította, hogy a szervezet „védi a törvénytelenégeket elkövető bevándorlókat”, és pártolja a törvénysértést. A Helsinki Bizottsághoz hasonló vádak érték már a menekültek önkéntes segítségét végző Migrtion Aid hivatalos szervezetet, illetve közvetetten a hozzákapcsolódó informális alcsoportokat is, mint az általam vizsgált Migration Aid Debrecent. „A bevándorlást szervező, Soros Györgyhez köthető irodákként” aposztrofált szerveződések tagjait az említett „külföldi ügynök” kategóriába soroló diskurzus egy korábban nem tapasztalt, ambivalens helyzetet teremtett. Az alapvetően pozitív társadalmi megítélésű, altruista önkéntes cselekvés ezen politikai értelmezések hatására vált kifejezetten negatív előjelű cselekedetté. A hatalom a menekültkérdésben képviselt szekuritizációs politikájának részévé vált a nem kívánt bevándorlókat segítő civilek tevékenységének kriminalizálása.

AZ ELLENZÉKI STIGMA

Az előzőekben felvázolt folyamat eredményeként tehát az általam vizsgált önkéntesség olyan tereppé válik, ahol a „jó” cselekedet leértékelődik, a korábban elismert altruista tevékenység amortizálódik. Nem csupán stigmatizálódik a szolidaritás ezen formája, hanem politikai véleményre és állásfoglalásra válik. Azáltal, hogy a hatalom és az ahhoz kapcsolódó politikai oldal menekülteket elutasító véleménye – a szekuritizációs politika – felerősödik, rendszerkritikus, ellenzéki cselekedetté, az ellenállás egy aktív formájává minősül a menekültek segítése (Hamann & Karakayali, 2016: 84). A vizsgált önkéntesek narratívái szerint azonban ez a stigma egy külső perspektívából megfogalmazott állítás, amellyel nem kívántak azonosulni.

„Tiszta szívvel állíthatom, hogy nem a politika vitt bele.” (H. Sz.) „Önként csináltuk, csak mert emberek vagyunk, és segíteniünk kell a bajbajutottakon. (...) Ebben semmilyen politikai vélemény nincs.” (Á. B.) „Egyértelmű volt számomra, hogy megyek és segítek, azok az emberek bajban vannak, segíteni kell nekik, ha tudunk! Nem is értem, miért kell már ebbe is az ellenzékét keresni.” (Sz. V.)

Az önkéntesek egyáltalán nem tekintették jótékony tevékenységüket politikai véleményük manifesztációjaként, ráadásul politikai meglátásaik sem kizárólag heterogén ellenzéki vélekedések. A tanulmányozott csoport tagjai között voltak olyanok is, akik kifejezetten a regnáló hatalom szimpatizánsainak vallották magukat. *„Én vállalom, és tartom magam ahhoz, hogy én egy jobboldali érzelmű ember vagyok, és ez nem változott meg mostanra sem.” (A. L.)*

Miközben az egyéni narratívákból az apolitikus indítékok látszanak, az önkéntesek különböző színtereken és eltérő formában, folyamatosan szembesültek az ellenzéki ség, a normaszegés bélyegével. A hatalom irányából érkező „megszólítás” és megbélyegzés után, az eredetileg politikamentes indítékú önkéntes cselekvések is politikai véleményvállalássá válnak, ezért egyes szerzők szerint így már nem tekinthető apolitikusnak az önkéntes cselekvés (Fleischmann & Steinhilper, 2017).

Az önkéntesek, a fentebb említett „külföldi ügynök” státuszt a gyakorlatban – többször vulgáris formában is – megtapasztalták.

„Gyakran megkaptam azt, hogy hazaáruló vagyok. Le is köptek. Nagyon sokszor jobboldaliak szóltak be, kijöttek kamerázni, fotóztattak minket, febraktak olyan oldalakra, hogy migránsfigyelő, kirakták az arcunkat. Eleinte nagyon rosszul éltem meg, egy vezető jobbikos kirakott egy képet, amin abszolút felismerhető vagyok, ezt le akartam szedetni, aztán rájöttem, hogy nem érek el semmit, mert aki belém akar kötni, úgyis megteszi, kijön, este hattól éjfélig ott vagyok, belém köthet – meg is tették.” (K. E.)

Az önkéntesek a „hazaáruló”, „migránssimogató”, „külföldi ügynök” jelzőkkel rendszeresen találkoztak. Önkéntes tevékenységük negatív megítélését nem csupán a szélesebb társadalmi rétegek felől, elsősorban a médián keresztül tapasztalták meg, hanem ez a hangnem egész közel, a munkahelyi viszonyokban és a személyes baráti és családi kapcsolataikban is megjelent.

Ez az ambivalens és folyamatosan erősen átpolitizált kontextus különböző döntési helyzetek elé állította az önkénteseket. Általános válaszreakciónak tekinthető, hogy a vizsgált önkéntesek a menekültek segítségét tudatosan eltitkolják bizonyos szereplők elől, aminek különböző formái léteznek. Döntő többségben a munkahelyi konfliktusok elkerülését, a hierarchikus viszonyok status quójának megtartását szolgálta a vitatott politikai színezetet kapó menekültek filantróp segítségének elhallgatása.

„A feletteseim hivatalosan nem tudták. Én nem vagyok biztos benne, hogyha ők ezt tudják, akkor nem mondták volna, hogy állítsam le magam, én ezt gondolom. Hál'istennek nem kellett engedélyt kérnem, én a munkámat elvégeztem, javarészt éjszaka kellett kijárni, és a szabadságolás időszakában tehát ez így szerencsés volt. És amikor már munkaidő volt, ha ezalatt úgymond »szolgálatot teljesítettem«, akkor én azt este vagy éjszaka mindig kompenzáltam. Tehát arra külön figyelek, hogyha jótékony munkát csinállok, megyek, adományt szállítok vagy akármi, akkor én kiviszem a szabadságomat... hogy szó ne érje a ház elejét.” (Zs. I.)

A helyi városvezetés intézményében dolgozó, illetve a pedagógusként tevékenykedő önkéntesek a nyilvános térben igyekeztek a háttérben maradva, digitális lábnyomot nem hagyva segíteni. *„Kijött a TV forgatni, én meg szabályosan elbújtam a kamerák elől. Képzeld mi lett volna, ha a munkatársak vagy a főnök meglátnak engem a felvételeken.” (H. Sz.) „A munkahelyemen nem tudták ezt, direkt. Azért, mert én orvoslátogató vagyok, és a média agy mosást csinált, és nekem jó kapcsolatom kell, hogy legyen az orvosokkal, és egy ilyen nem ronthatom el a kapcsolatomat velük.” (A. S.)* Az önkéntesek közül sokan családtagjaik egy része előtt nem vállalták fel a menekültek segítségét. *„Ugye a nagypapa, aki médiából informálódott, ő akkor nem tudta, hogy én kijárok az állomásra... Kilencven éves. Tudatosan nem akartam felizgatni azzal, hogy a lánya kijár (segíteni a menekülteknek – U.N.).” (Zs. I.)* Az egyik önkéntes, aki ázsiai származású, az általa használt online felületeken titkolta tevékenységét.

„Saját Facebookon nem osztok meg ilyeneket a család miatt, sokan nem szeretik, így csak félténeék, nehogy nekem bajom legyen. Mindig azt mondják otthon, hogy úgy kell dolgozni, hogy neked ne legyen baj. Onnan nem tudnak segíteni, ha bármi baj lesz.” (N. M.)

Az önkéntesség eltitkolása mellett – csekélyebb mértékben – jelen van a segítőtevékenység tudatos és nyílt felvállalása is. Az egyik önkéntes, akinél fontos megjegyezni, hogy egyéni vállalkozóként nem kell feletteseinek véleményétől tartania, nyíltan, minden szintéren és területen vállalta az önkéntességet.

„Tudták, én ezt nem titkolom, mert nyilván tudták, mert én orrba-szájba osztom meg ezt a Facebookon. Összetűzésbe senkivel sem kerültem, volt, akivel vitatkoztam, de az normális keretek között. Volt, akit meg is lehetett győzni egyébként, de voltak olyan emberek, akiket letöröltem Facebookról.” (Á. B.)

Az önkéntesek az eltitkolás és felvállalás stratégiáit szituatív módon alkalmazták, bizonyos körökben és területeken előtérbe helyezték tevékenységüket, míg más szituációkban és szintereken hallgattak róla. A hétköznapokban, közvetlen környezetükben tapasztalták meg a kortárs migrációs folyamatokról kialakuló szélsőséges vélekedéseket. Az élettörténetükbe ágyazott altruista cselekvés, maga az önkéntesség, amely korábban társadalmi elismerést váltott ki a közvetlen környezetükben is, politikai jelentéspárosodás következtében egyes értelmezési keretekben nagyon is negatív előjelű lett. „Azért az ijesztő volt, hogy milyen indulatokat vált ki az emberekből az, hogy te ott segítesz valakinek, teljesen mindegy, hogy kinek, és ez belőle feszültséget vált ki. Ez egy nagy társadalmi probléma most éppen, elég komoly.” (K. É.)

ÖSSZEGZÉS

A humanitárius segítségnyújtás civil és újonnan, alulról szerveződő jellegét mint globális trendet az Európa felé irányuló világméretű migrációs jelenség fokozódása hívta életre, amely az érintett országokban társadalmi részvételi válaszreakciókat indukált. 2015-ben a migráció váratlan módon megnyilvánuló formája és a bevándorlótömeg szokatlan mérete „hirtelen ható sérelemként” (McAdam, 2000) aktivizálta és felerősítette a társadalomban már létező véleményeket: egyrészt a xenofóbiát, másrészt az altruizmust. A menekültekkel szolidáris önkéntesség nem egyedülálló módon, hanem globális folyamatokba illeszkedve, ugyanakkor lokális sajátosságokat magán hordozva jött létre és fejtette ki hatását (Bernát, Kertész, & Tóth, 2016: 287). Mint ahogyan a többi európai uniós tagországban, úgy hazánk érintett nagyvárosaiban is működött a civil kezdeményezéseken alapuló menekültek segítése. Ebbe a nemzetközi és hazai trendbe kapcsolódott a debreceni humanitárius segítségnyújtás. A közösségi média adta lehetőségekkel élve, kommunikációs hálózatokon keresztül történt a válságmenedzselés különböző formáinak megalkotása, a menekültek segítéséhez szükséges tudástöke megteremtése és annak önkéntesek közti áramoltatása. A Debrecenben 2015 nyarán zajló intenzív menekülteket segítő tevékenység a globális folyamatokra adott lokális válaszként értékelhető, lényegében az önkéntesség globális tapasztalata (Meyrowitz, 2005). A filantróp társadalomszerveződésre egyrészt

hatással voltak olyan nemzetközi folyamatok, mint a migrációs hullám és a menekülteket befogadó EU-s politika. Másrészt a hazai intézkedések, mint a déli határzár felépítése, a debreceni menekülttábor bezárása, a menekültek segítésének korlátozása és az önkéntes segítőtevékenység stigmatizálása.

A menekültekkel szolidáris debreceni önkénteseket vizsgáló kutatásom sajátosságait az alábbi pontokban foglalom össze:

Civil vs. állambatalmi felelősség: A migrációs hullámban mobilizálódó grassroots csoportok jelensége globális trend, viszont abban egyedülálló helyzete van az általam vizsgáltaknak, hogy a klasszikus segélyszervezetek kismértékben és az állami szociális ellátórendszer, valamint a debreceni helyi vezetés szinte egyáltalán nem vett részt a vasútállomáson szükséges humanitárius segítségben. Ennek következtében az önkéntesek úgy tekintettek filantróp cselekedetükre, mint a vélt állami felelősség civil átvállalására. Az interjúkból kirajzolódott, hogy az önkéntesek is tisztában voltak a társadalmi szerepvállalásuk súlyával: „*Amit mi kint csináltunk, az nem civil feladat volt! Az állam helyett dolgoztunk!*” (Sz. V.)

Az online felületek kulcsszerepe: A 2015-ös migrációs hullám idején a közösségi média civil felhasználásának sajátos, új formái rajzolódtak ki hazánkban. A virtuális tér nemcsak infrastrukturális alapot biztosított, hanem aktívan alakította és befolyásolta az önkéntes tevékenység természetét. Szerepet játszott a civil csoportok megalakulásban, működésében, valamint a mozgósításban, az önkéntesek bevonásában és az adománygyűjtésben is. Az online felületeknek nagy jelentősége volt a részt vevő aktorok közti valós idejű kommunikációban és a menekültekkel vállalt szolidaritás ügyének kifelé történő, egyéni és közösségi szintű közvetítésében is.

Informalitás és volatilitás: Az informális jelleg, a rövid távú elköteleződés, a grassroots mozgalmakra jellemző volatilitás és a reflexív önkéntességéből fakadó plurális indítékok előrevetítettek a vizsgált önkéntes csoport felbomlását. Az idevezető úton néhány sajátosság jellemezte a folyamatot: 1) A fizikai térben történő koordináció helyett az önkéntesek Facebookon biztosították a folyamatos kommunikációt, így a logisztikai jellegű döntések az online térben születtek meg. Mindez erősítette és fenntartotta a kezdeményezés antiinstitucionális jellegét. Az online kommunikáció igényelte a vezető jellegű adminisztrátor szerepkörének betöltését, ez pedig elősegítette a csoport hierarchizálódását. Az intézményesülés kezdeti lépései teret adtak a versengésnek, ami a konfliktusok elmélyüléséhez vezetett. 2) A bevándorlók „eltűnése” után okafogyottá vált a menekülteknek nyújtott segítség, ami az önkéntesség újrapozicionálását igényelte. A résztvevők valamennyien egyetértettek abban, hogy más rászoruló csoportok érdekében továbbra is szeretnének filantróp tevékenységet végezni, hajléktalanokat, szegényeket vagy kisebbségi létben élőket támogatni. A megvalósításra vonatkozóan azonban eltérő vélemények fogalmazódtak meg. Mindez az önkéntes tevékenység közösségi és egyéni szintű újradefiniálásához vezetett. 3) Az önkénteseket nem politikai indítékok és célok motiválták, nem akartak belépni a politikai-hatalmi erőterbe, ezért politikai megbélyegzésük és tevékenységük kriminalizálása elbizonytalanította őket, csökkentette a lelkesedésüket, ezáltal a kezdeményezés fenntarthatóságát.

Az önkéntesség egyéni tapasztalata: Az önkéntesek filantróp részvételénél meghatározó az egyéni szakmai tudás, a kompetenciák, a rendelkezésre álló erőforrások, valamint az etnikai és/vagy vallási érintettség. Mindemellett a segítővé válásról szóló narratívákban kiemelt jelentőségű az önkéntesség élettörténeti kontinuitása, a jótékonyság motivációinak biográfiai beágya-

zottsága, amely elősegíti az önkéntes szelf elbeszélésekben történő megkonstruálását. Célja a jótekvény cselekvés indokolása, részben megalapozottságának bemutatása (az esetleges apolitikus jelleg erősítése), illetve az egyéni életútban folyamatosan jelenlévő önkéntesség igazolása, valamint az új célcsoportot (a menekültek utáni időszakban) kereső önkéntes tevékenységek megalapozása.

Az átmeneti jelleg: A Magyarországon és Debrecenben váratlanul megjelenő „migrációs krízis” válságjellege kihatott az önkéntesség minden tényezőjére, a céloktól az eszközökön át a mobilizációs lehetőségekig. Hazánk tranzitország-jellege alapjaiban határozta meg az önkéntes tevékenység természetét. Ellentétben a nyugat-európai befogadó országok hosszú távú, együttélést előkészítő, integrációs törekvéseivel, nálunk az országon áthaladók alapszükségleteinek ellátására tevődött a hangsúly. Debrecenben az alapvető szükségletek kielégítését célzó segítőtevékenység erőforrásait az önkéntesek jelenléte, a lakosságtól érkező adományok, illetve néhány önkéntes speciális orvosi és idegen nyelvi ismeretei képezték.

Az ellenzéki stigma: A szekuritizációs politikát folytató hatalom az elmúlt években segítségre érdemes és érdemtelen csoportokat tematizált. A civil szervezetek „nemzetiesítése” során nem csak azt határozta meg, hogy a közjóra irányuló civil tevékenységek közül melyek a segítségre méltók és méltatlanok, hanem a menekültek esetén egyenesen kriminalizálta a létüket és a rájuk irányuló segítségnyújtást. Nemcsak a menekültek rászorultságának ténye, segítségre méltó volta kérdőjeleződött meg, de explicit módon a rajtuk való segítség is az elutasítás célpontjává vált. Mindez a civil és a politikai szféra viszonyának közelmúltbeli átalakulásához vezetett, és további konfliktusos helyzeteket vetít előre. Az önkéntesek közvetlen környezetükben tapasztalták meg azt, hogy a korábban pozitív tartalmakat hordozó humánus, filantróp magatartás társadalmi megítélése ambivalenssé vált. Többen munkahelyükön és közvetlen családi környezetükben is titkolták a segítőtevékenységüket. Az önkéntesek akaratauk ellenére, pusztán a segített célcsoport hatalmi stigmatizálása révén kerülhettek „ellenzéki skatulyába”. Épp úgy, mint a menekültekkel és menekültek segítségével foglalkozó társadalomkutatók. Mindez felhívja a figyelmet a hazánkban tapasztalható kortárs önkéntesség átpolitizált jellegére, ahol a kirekesztetteken való segítség maga is kirekesztettséggel járhat.

Írásomban a 2015-ös migrációs hullám debreceni, menekülteket segítő önkénteseinek motivációit, attitűdjét, közösségi felelősségvállalását, valamint önkéntes aktivitásukat szélesebb körű társadalmi-politikai feltételrendszerbe ágyazva elemeztem. A jelenség komplex, multivokális megvilágítását tűztem ki célul. Tanulmányom első részében a debreceni menekültekkel szolidáris filantróp szerveződés kialakulási és működési sajátosságait térképeztem fel, ezt követően az önkéntesség egyéni aspektusait vizsgáltam, majd a civil önkéntes mozgalom társadalmi-politikai kontextusát szemléltetve mutattam be a menekültek megsegítésének politikai interpretációit, és annak az önkéntességre gyakorolt hatásait. A kortárs társadalomszerveződések mikroperspektíváját elemző kutatásom hozzájárulhat a magyarországi civil aktivitás alakulásának, lehetőségeinek és társadalmi funkcióinak, valamint hatalmi keretfeltételeinek megértéséhez. Kutatási eredményeim új tudást jelenthetnek a 2015-ös migrációs hullám magyarországi filantróp jelenségével összefüggő társadalomtudományi értelmezésekben.

FELHASZNÁLT IRODALOM
REFERENCES

1. Ágh A. (1989). *Az önszabályozó társadalom. A civil társadalom Nyugat- és Kelet-Európában*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
2. Arató K. & Mikecz D. (2015). Civil társadalom, szociális partnerek, társadalmi mozgalmak. In Körösekényi A. (szerk.), *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után* (307–332. o.). Budapest: Osiris Kiadó.
3. Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage.
4. Bernát A., Kertész A. & Tóth F. M. (2016). A segítségnyújtás evolúciója és a szolidaritás új formái a migrációs válság idején. Új önkéntes és régi civil szervezetek 2015-ben. In Kolosi T. & Tóth I. Gy. (szerk.), *Társadalmi riport 2016* (286–304. o.). Budapest: TÁRKI.
5. Bernáth G. & Messing V. (2015). Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. *Médiakutató*, 4, 7–17.
6. Bernáth G. & Messing V. (2016). *Infiltration of Political Meaning-production: Security Threator Humanitarian Crisis? The Coverage of the Refugee 'Crisis' in the Austrian and Hungarian Media in Early Autumn 2015*. Forrás: <https://cmds.ceu.edu/sites/cmds.ceu.hu/files/attachment/article/1041/infiltrationofpoliticalmeaning.pdf> A letöltés dátuma: 2018. február 6.
7. Chtouris, S. & Miller, S. D. (2017). Refugee Flows and Volunteers in the Current Humanitarian Crisis in Greece. *Journal of Applied Security Research*, 12(1), 61–77. <https://doi.org/10.1080/19361610.2017>
8. Dalota, U. & Schrape J. F. (2014). *Masses, Crowds, Communities, Movements. Collective Formations in the Digital Age*. Stuttgart: University of Stuttgart.
9. Falzon, M. A. (2009). Introduction. In Uő (szerk.), *Multi-sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research* (1–23. o.). Aldershot: Ashgate.
10. Farkas J. (2009). „Meghalt Gyűrűfű – éljen Gyűrűfű.” *Tabula*, 12(1), 75–94.
11. Farkas J. (2014). „Kicsi kis hősök” Az ökofalu-mozgalom története és gyökerei. *Kovács*, 18(1–4), 43–66.
12. Feischmidt M. (2016). Manipulált félelmek és dehumanizált idegenek. A xenorassizmus felépítése és társadalmi háttere egy magyarországi faluban. *Regio*, 4, 5–32. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.135>
13. Feischmidt M. (2018). Szolidaritás és társadalmi reflexió a menekültek önkéntes segítőinek elbeszélésében. *Socio.hu*, 1, 69–94. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2018.1.69>
14. Fényes H. & Kiss G. (2011). Az önkéntesség szociológiája. *Kultúra és Közösség*, 1, 35–47.
15. L. Fleischmann & E. Steinhilper (2017). The Myth of Apolitical Volunteering for Refugees: German Welcome Culture and a New Dispositif of Helping. *Social Inclusion*, 5(3), 17–27. <http://dx.doi.org/10.17645/si.v5i3.945>
16. Hamann U. & Karakayali S. (2016). Practicing Willkommenskultur: Migration and Solidarity in Germany. *Intersections*, 2(4), 70–86. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v2i4.296>
17. Hine, C. (2000). *Virtual Ethnography*. London: Thousand Oaks–New Delhi: Sage.

18. Hustinx, L. & Lammertyn, F.(2003). Collective and Reflexive Styles of Volunteering: A Sociological Modernization Perspective. *Voluntas*, 14(2), 167–187. <https://doi.org/10.1023/A:102394802>
19. Kaun, A. B & Uldam, J. (2018). ‘Volunteering is Like Any Other Business’: Civic Participation and Social Media. *New Media and Society*, 20(6), 2186–2207. <https://doi.org/10.1177/1461444817731920>
20. Kraut, R.E, Maher M. L., Olson, J. S. & Malone, T. W. (2010). Scientific Foundations: A Case for Technology Mediated Social-Participation Theory. *Computer*, 43(11), 22–28. <http://dx.doi.org/10.1109/MC.2010.324>
21. KSH (2016). *Statisztikai Tükör. Menekültek a világban*. Forrás: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/menekult15.pdf> (A letöltés dátuma: 2017.06.11.).
22. Lajos V. (2015). Mozgásban a világ. A több színterű etnográfia (multi-sited ethnography) kérdése. In Jakab A. Zs. & Kinda I. (szerk.), *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére* (163–172. o.). Kolozsvár–Szentendre: Kriza János Néprajzi Társaság–Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Székely Nemzeti Múzeum.
23. Marcus, G. E. (1986). Contemporary Problems of Ethnography in the Modern World System. In J. Clifford & G. E. Marcus (szerk.), *Writing Culture* (165–193. o.). Berkeley: University of California Press.
24. Marcus, G. E. (1995). Ethnography In/Of the World System: the Emergence of Multi-sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24, 95–117. <https://doi.org/10.1146/annurev.an.24.100195.000523>
25. McAdam, D. (2000). Culture and Social Movements. In L. Crothers & C. Lockhart (szerk.), *Culture and Politics* (253–268. o.). New York: Palgrave Macmillan.
26. Melucci, A. (1996). *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
27. Meyrowitz, J. (2005). A globalitás hajnala. A hely és önazonosság új élménye a globális faluban. *Világosság*, 46(6), 29–36.
28. Mikecz D. (2007). Az internet szerepe az alternatív mozgalmak dinamikájában. *Információs Társadalom*, 3, 70–82.
29. Nagy Zs. (2016). Repertoires of Contention and New Media: The Case of a Hungarian Anti-billboard Campaign. *Intersections*, 2(4), 109–133. <https://10.17356/ieejsp.v2i4.279>
30. Örkény A., Csepeli Gy. & Zsigó F. T. (2017). *Special Issue on Migration. Hyphens*. Yearbook of Doctoral School of Sociology. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar.
31. Papataxiarchis, E. (2016). Being ‘There’: At the Front Line of the ‘European Refugee Crisis’ II. *Anthropology Today*, 32(3), 1–28. <https://doi.org/10.1111/1467-8322.12252>
32. Pavelková Z. (2017). (Cross-)Border Activism of the Western Balkans Route to Europe. In Search of a Definition. In Örkény A, Csepeli Gy. & Zsigó F. T. (szerk.), *Special Issue on Migration. Hyphens. Yearbook of Doctoral School of Sociology* (29–42. o.). Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar.
33. Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon–Schuster.

34. Sandri, E. (2017). 'Volunteer Humanitarianism': Volunteers and Humanitarian Aid in the Jungle Refugee Camp of Calais. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(1), 65–80. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1352467>
35. Shneiderman B. (2011). Technology-Mediated Social Participation: The Next 25 Years of HCI Challenges. In J. A. Jacko (szerk.), *Human-Computer Interaction. Design and Development Approaches* (3–14. o.). Berlin–Heidelberg: Springer Verlag.
36. Simonovits B. (2016). Realistic and Symbolic Threats. The Social Basis of Mass-Migration Related Fear in Contemporary Hungary. *Szociológiai Szemle*, 26(4), 53–73.
37. Simonovits B. & Bernát A. (2016). *The Social Aspects of the 2015 Migration Crisis In Hungary*. Budapest: TÁRKI.
38. Szabó M. (1993). *Alternatív mozgalmak Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó.
39. Szabó M. (1998). *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Budapest: Villányi Úti Könyvek.
40. Szabó M. (2007). *A tiltakozás kultúrája Magyarországon: társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás 2*. Budapest: Rejtjel Kiadó.
41. Szalai A. & Göbl G. (2015). *Securitizing Migration in Contemporary Hungary*. Working Paper. CEU Center of Enlargement Studies. Forrás: <https://cens.ceu.edu/sites/cens.ceu.edu/files/attachment/event/573/szalai-goblmigrationpaper.final.pdf> A letöltés dátuma: 2018. március 22.
42. TÁRKI (2015). *OMNIBUSZ kutatás*. Budapest: TÁRKI.
43. Wuthnow, R. (1991). *Acts of Compassion: Caring for Others and Helping Ourselves*. Princeton University Press.
44. Wuthnow, R. (1995). *Learning to Care: Elementary Kindness in an Age of Indifference*. New York: Oxford University Press.
45. Veludo-de-Oliveira T. M., Pallister J. & Foxall G. (2015). Unselfish? Understanding the Role of Altruism, Empathy, and Beliefs in Volunteering Commitment. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 27(4), 373–396. <https://doi.org/10.1080/10495142.2015.1080504>
46. Wilson, J. (2000). Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26, 215–240. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.215>
47. Zakariás I. (2016). *Szolidaritás és hatalom a kisebbségi magyarokra irányuló jótékonyágban*. PhD-disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem.